

O politici identiteta: prilog prepoznavanju upitnog konteksta

Srđan Vrcan

Split

Sažetak

Rad polazi od obrata u paradigmi u političkim znanostima koji se opisuje kao zaokret od politike interesa k politici identiteta što znači zaokret od objašnjavanja političkog djelovanja i ponašanja kao ponašanja koja su smjerala na optimalizaciju interesa, k objašnjavanju tog ponašanja u terminima presudnog utjecaja smisla i priznavanja identiteta. Pri tome se u osnovi rad bavi samo onim tipom politike identiteta koji se ne iscrpljuje u postizanju priznanja kulturne osobitosti i prava na razlikovanja nego ima državotvornih pretenzija, te kulminira u zahtjevu za izgradnju vlastite države jer se drži da tek država može zajamčiti pravo na razlikovanje i pravo na samoodređenje, ali i mogućnosti promocije i reprodukcije vlastite kulturne osobitosti i vlastitog kulturnog identiteta. Rad se pri tome usredotočuje na prepoznavanje nekih ključnih implikacija i konzekvencija upravo tog tipa politike identiteta koje se smatraju izrazito upitnim. To se prati na planu: a) društvenog uključivanja i društvenog isključivanja, b) davanja i uskraćivanja ljudskih i građanskih prava, c) temelja za dobivanje ili uskraćivanje državljanstva, d) zahtjeva privrženosti koje država legitimno upućuje građanima, te e) načina kako se zamišlja i prakticira patriotizam itd.

Drugi dio rada je zaokupljen pitanjem pod kojim se makrodruštvenim uvjetima može očekivati rast strukturalnih pritisaka u smjeru dominacije politika identiteta kao politika koje pretpostavljaju ili nužno uključuju sustavno obraćanje društvenom imaginariju, svojevrsni »skok u vjeru« ili ponovnu začaranost svijeta te pomak od politike koja afirmira pluralnost i upitnost, i operira samo s relativnim u politiku koja rehabilitira apsolutno i poziva se na apsolutno. Ta pitanja se razmatraju projicirana na suvremenu društvenu pozadinu koja je obilježena uvođenjem kapitalizma po nacrtu i odozgo, ali po tendenciji i kao kapitalizma siromaštva i periferije kao što se projicira na pozadinu koju tvori aktualna tranzicijska kriza, ali i šira kriza političkog. Na toj pozadini se postavlja pitanje o mogućnostima da se uspostavi demokracija kao samoodrživa demokracija, tj. demokracija koja može producirati i reproducirati na vlastitoj demokratskoj osnovi sve ono što je potrebno za njezino održanje i konsolidaciju.

Ključne riječi: politika interesa, politika identiteta, nacionalna država, društveno uključivanje i isključivanje, ljudska i građanska prava, državljanstvo, lojalnost građana, patriotizam, kapitalizam po nacrtu, tranzicijska kriza, samoodrživa demokracija

I.

Nema dvojbe da je posljednjih godina došlo do zanimljivog pomaka u raspravama u političkim znanostima. Taj pomak se prepoznaje, pored ostalog, u novoj plimi objašnjena političkih fenomena koja se pozivaju na identitet. Drži se da je to pomak uvjetovan očitim nezadovoljstvom s klasičnim pristupom politici, koji je po pravilu tražio ključ za interpretaciju političkih fenomena i institucionalnih političkih aranžmana u racionalno proračunatom strategijskom djelovanju pojedinaca, usmjerenih na optimalizaciju njihovih interesa. Taj klasičan pristup je operirao s pojmom

politike kao strategijske borbe u znaku potvrđivanja vlastitih interesa (Cerutti, 2001:9). Pomak koji se u tom pogledu dogodio mogao bi se opisati kao pomicanje žarišta pozornosti u objašnjenjima političkih fenomena od strategijskih kalkulacija kako optimalizirati vlastite prednosti k izravnom utjecaju smisla, odnosno značenja na političko djelovanje. Dakako, taj pomak u paradigmi samo bi realistički izražavao zaokret koji je na djelu u glavnoj struji suvremene politike, a koji je inače već opisan kao obrat od politike interesa k politici identiteta (Calhoun, 1994) ili još šire, Giddensovim riječima, kao obrat koji znači definitivni kraj politike koju je promicalo prosvjetiteljstvo i Francuska revolucija, a koja je bila prvenstveno usmjerena na emancipaciju, jednakost i participaciju odnosno na eliminiranje ili redukciju eksploatacije, nejednakosti i opresije, pa tako i na pitanja životnih šansi (Giddens, 1991:214). Alain Touraine je taj obrat opisao kao zaokret od vremena kad su modernim društvima dominirala socijalna pitanja, te je matrica politike bila artikulirana u znaku politike interesa, a glavni društveni i politički akteri su imali prepoznatljive klasne i slojevne interesne konotacije ka vremenu politike identiteta kad u politici počinje dominirati nacionalno pitanje, a što ima za posljedicu promjenu same osnove legitimiteta vladajućih institucija, njihovih političkih strategija i same naravi društvenih sukoba (Touraine, 1992:372). Stoga, taj obrat bi bio obrat od politike koja se bavila sukobima interesa ka politici koja je usredotočena na konkurirajuće izvore identiteta, pa tako i na identitetske borbe (Taylor, 2000), te ponajprije na sukobe oko priznavanja i afirmacije identiteta.

Taj obrat je, dakako, značio i detektiranje bitne razlike koja se manifestira između dvaju tipova društvenih sukoba. Naime, sukobi interesa su po definiciji sukobi negocijabilne naravi, jer su njihovi ciljevi negocijabilni (u terminima »tko dobiva koliko od nečega što je društveno vrijedno«), dok sukobi identiteta nisu negocijabilni jer njihovi ciljevi nisu vertikalni već horizontalni, te su, stoga, po pravilu u znaku »ili/ ili«, »sve ili ništa«. U potonjem slučaju negocijabilan je samo način kada i kako treba dobiti institucionalno priznanje. Istodobno, uloga aktera u sukobima je radikalno drugačija. U sukobima interesa akteri ulaze u privremene koalicije, pa se tako javlja mogućnost da svaki akter sudjeluje kao neka vrsta »slobodnog jahača« u jednom kolektivnom naporu da bi se okoristio raspodjelom raspoloživih resursa kojom se teži, a da pri tome ne snosi eventualne troškove. U identitetskim sukobima »slobodni jahači« su isključeni po definiciji, jer se za aktere drži da već samo svojom pripadnošću u cijelosti podupiru određeni sklop vjerovanja i vrijednosti koji ih prožima, pa tako nema mogućnosti da izbjegnu snositi troškove akcije: oni uvijek moraju platiti i plaćati troškove akcije i onda kad osobno nisu bili u akciji angažirani. I, što je još važnije, posrijedi su takvi društveni sukobi koji se, prema Županovu, ne mogu riješiti »uvođenjem demokracije« (Županov, 2000:25).¹

U tim okvirima čini se da se ponajprije pojavljuju dva upitna područja za kritičku refleksiju.

Prvi je razlikovanje u dva tipa kolektivnog identiteta, ostavljajući po strani i zanemarujući razlikovanje dva tipa individualnog identiteta, tj. onaj koji se oblikuje

¹ Ovdje se ne ulazi u raspravu je li uopće plauzibilno oštro razdvajanje politike interesa od politike identiteta, a to znači uz pretpostavku da postoje politike identiteta koje bi bile interesno posve nezagađene i obrnuto politike interesa koje bi bili identitetski posve indiferentne. Veoma plauzibilnu argumentaciju o interesnoj relevanciji politika identiteta razrađuje D'Andrea (D'Andrea, 1997:70-73).

u odgovoru na pitanje »tko sam?« – s naglaskom na osobnim aspektima identiteta – i onaj koji se oblikuje u odgovoru na pitanje »što sam?« – s naglaskom na stvarnosnim aspektima identiteta. Jedan tip kolektivnog identiteta je navodno divizivne i isključive naravi, te u njemu dominira konstrukcija granica razgraničavanjem, u osnovi je prožet mitom i ima izraziti ne-demokratski naboj. Drugi pak nije divizivne i isključive naravi, te nije prožet i poduprt mitom osim tzv. »utemeljiteljskim naracijama«, pa je, stoga, intrinzički demokratski. Furio Cerutti tako sugerira da postoji identitet koji se može opisati kao »zrcalni« identitet i koji se sastoji od toga što članovi grupe ili skupine jednostavno prepoznaju ili odslikavaju sami sebe u nekom sklopu vjerovanja i vrijednosti, pa tako oblikuju sliku o sebi kao grupi ili skupini, a tek ta slika daje puni smisao njihovom djelovanju. To je tzv. semantički identitet. Za taj identitet odnos spram drugome ili drugima bio bi irelevantan. Drugi je »zidni« identitet, koji je ambivalentan jer daje stabilnost grupi i sprečava njezinu dezintegraciju. I to samo po tome što istodobno odvaja grupu od drugih, koje locira izvana u figurama tuđinaca i ponajčešće neprijatelja (Cerutti, 2001:15–17). To je tzv. sintaktički identitet. Ključna je pretpostavka da su posrijedi dva načina konstrukcije identiteta s različitim političkim učincima: jedan je rezultat spontanog procesa kulturnog rasta i sazrijevanja, te se intrinzički konstruira bez odnosa spram nekih važnih drugih; drugi je politički i ekstrinzički utemeljena konstrukcija uvijek u znaku suprotstavljanja nekim relevantnim drugima, pa se, stoga, hrani takvim suprotstavljanjem.

Drugo upitno područje odnosi se na podlogu učinkovite političke mobilizacije, i to s obzirom na tri političke značajne činjenice.

Prvo, kako sugerira Claus Offe, nastojanja oko etničke homogenosti, zajedništva, čistoće, identiteta itd. temeljne su i uvijek prisutne datosti političkog života koje su isto toliko krucijalne i legitimne kao što su to nastojanja usmjerena na materijalne interese i/ili na borbu za slobodu. (Offe, 1994:148). Stoga je tvrda činjenica da zaštita i promicanje identiteta uključuje po pravilu mobilizaciju emocionalnih i izražajnih potencijala zajednice koji imaju prioritet u usporedbi s vještačkim liberalnim vrijednostima i ljudskim pravima bez vlastite suštine (*Wesenlose*). Jednostavnije rečeno, misliti i osjećati u etničkim kategorijama, kako ističe Michael Walzer, ne znači ništa drugo nego privrženost pojedinaca i grupa njihovoj vlastitoj prošlosti, kulturi i identitetu kao neuklonive značajke ljudskog društvenog života (Walzer, 1992:171).² U tom pogledu njihov mobilizacijski potencijal je načelno daleko veći jer je navodno pred-ideološki i gotovo prirodne naravi.

Nadalje, to je još konkretnija činjenica da liberalne vrijednosti i demokratske ideje, budući da su previše anemične i previše cerebralne, nemaju sličan ili usporedivi mobilizacijski potencijal kada u tekućoj politici trebaju konkurirati sa strastvenim i nemirnim tamnim duhovima nacionalizma s njihovom apsolutizacijom nacionalnog identiteta (Gellner, 1991).

2 Svetozar Stojanović to izražava na slijedeći način: »Nacionalizam predstavlja zdravorazumsku i opću grupnu pristranost, od koje polazi svaka realistička društvena praksa i koncepcija, čak i ona moralna. Na kraju, što bi značila samo-identifikacija s nekom nacionalnom grupacijom, osjećajem pripadnosti i privrženosti njoj, ako ne taj minimum pristranosti« (Stojanović, 2000:19). To je klasičan primjer apologetskog načina argumentiranja u prilog povijesno konkretnog nacionalizma u kojem se konkretne povijesne činjenice jednostavno predočuju kao antropološke univerzalije i kao gotovo prirodne zakonitosti kojima su ljudi načelno podređeni.

Naposljetku, politike identiteta, koncipirane i prakticirane u terminima nacionalnog identiteta (ili tzv. etničkog identiteta)³ imaju po pravilu izravne i važne posljedice za ideju i praksu državotvornosti, te ponajčešće vode do oblikovanja nacionalne države, u kojoj se prava građana i njihov socio–ekonomski status daju, ali i uskraćuju na temelju njihove etničke pripadnosti dok državna politika, pa i sustav političkih stranaka promiču prosperitet jedne etničke zajednice čak i na račun troškova unutar-njih ili vanjskih dijelova stanovništva kojima se negira etnička pripadnost (Offe, 1994:137). Taj način oblikovanja nacionalne države pretvara se u stvaranje nacionalizirajuće države koja ima, pored ostalog, sljedeća obilježja:

a) rađa relativno naglu i svekoliku nacionalizaciju javnog i privatnog života uključivši i nacionalizaciju narativnih i interpretativnih okvira, percepcije i vrednovanja, mišljenja i osjećanja s neizbježnim posljedicama ušutkivanja ili marginaliziranja alternativnog, ne–nacionalističkog političkog govora (Brubaker, 1996:83–84);⁴

b) poništava složene, slojevite i množtvne identitete i pripadnosti kategoričkim pojednostavljivanjem pripisane nacionalnosti, i

c) ne podnosi množtvenost izvora identiteta i/ili množtvne i djelomice ukrštene lojalnosti, te ponajmanje može tolerirati alternativna središta vrijednosnog legitimiteta i lojalnosti (Donald, 1997:173).

Naravno, može se govoriti da se tu prepoznaje proturječje između univerzalističkih temelja demokratske pravne države i partikularističkih zahtjeva za životnim oblicima (*Lebensformen*) koji smjeraju na integritet (Habermas, 1990:632).⁵

Ovo bi moglo biti dovoljno za početnu ilustraciju nekih ključnih prijepornih točaka koje stoje u pozadini rasprava o obratu od politike interesa k politici identiteta.

II.

Treba uvodno upozoriti da se politike identiteta praktično javljaju u dva modaliteta. Prvi je onaj kad politike identiteta smjeraju na institucionalno priznanje razlikovanja, te, stoga, i posebnosti nekog društvenog identiteta vezanog za jednu osobitu kulturnu formu (kulturni paket) različitu od vladajuće, većinske, konvencionalne itd. Tada politike identiteta po pravilu kulminiraju u zahtjevu za institucionalnim priznanjem njihove osobitosti i njihovog prava na razlikovanje. A to znači, prije svega, u zahtjevu za slobodom da se taj identitet javno i nesmetano očituje, te da skupina dobije status društvene i kulturne normalnosti, pa, naposljetku, i tako što bi trebali biti institucio-

3 Ovdje se jednostavno ukazuje na upotrebu termina etničko kao sinonima za nacionalno premda se načelno drži da postoje korjenite razlike između etnije i etničkog i nacije i nacionalnog.

4 Jean Leca ističe jednostavno da nacionalizam ne dopušta pripadnicima vlastite nacije da ne budu nacionalisti (Leca, 1996).

5 Touraine upozorava na implikacije i konsekvencije za djelatnu demokraciju: »Demokracija se temelji na slobodnom oblikovanju političkog poretka, na pučkom suverenitetu, te, stoga, na slobodi temeljitog izbora u pogledu na sveukupnog kulturnog naslijeđa«. Suprotni pojam »nameće ideju jednog temeljnog jedinstva s onu stranu svakog mogućeg izbora koju uspostavlja nacionalizam koji je nespojiv po svojim načelima s demokracijom«. (Touraine, 1994:100). Na jednom drugom, mjestu Touraine ističe da »kad se država definira kao izraz jednog osobitog kolektivnog, političkog, društvenog i kulturnog bića – Nacije ili Naroda –ili još gore Boga ili načela za koje je ovaj Narod, ova Nacija i država privilegiran agent koji je pozvan braniti ga, tada nema demokracije čak i onda kad ekonomski kontekst dopušta postojanje nekih javnih sloboda« (Touraine, 1993:100).

nalno zajamčeni preduvjeti da se njezina osobita kulturna forma (distinktni kulturni paket ili životni oblik) može ne samo trenutačno slobodno javno izražavati nego i slobodno se producirati i reproducirati u vremenu. To znači da se na tu skupinu, na njezin osobiti identitet dosljedno primijene univerzalna ljudska i politička prava. A to pak znači da, unutar dosljednog priznavanja i poštovanja univerzalnosti ljudskih prava, ona ima pravo neometano organizirati svoj život i svoja životna gnijezda (niše) kako joj to odgovara, ali u demokratskom okviru, i to pod uvjetima: a) da je pripadanje toj grupi i usvajanje za nju karakteristične kulture uvijek samo stvar slobodnih osobnih odluka; b) da način održanja, produkcije i reprodukcije osobitosti njezine kulture dopušta pojedinim pripadnicima javno neslaganje i slobodan izlazak iz grupe i c) da djelovanje te grupe ne ugrožava ista prava i slobode drugih. To je onaj modalitet politike identiteta koji se najvidljivije manifestira zahtjevima nekih suvremenih feministkinja, homoseksualaca, pripadnika nekih nekonvencionalnih religijskih zajednica, disperziranih skupina domorodaca (npr. Indijanac u SAD-u) itd. To znači kad se održanje i reprodukcija osobitog identiteta i različitosti kulture određene grupe nakon što je postignuto javno priznavanje njezine osobitosti ponajprije događaju u polju civilnog društva i postižu se civilno–društvenim djelovanjem.

Drugi modalitet politike identiteta je onaj kad su posrijedi skupine koje imaju državotvorne pretenzije i, prema tome, kad institucionalno priznanje njihove osobitosti i njihovog prava na razlikovanje kulminira u oblikovanju vlastite države na temelju osobitosti njima svojstvene teritorijalizirane kulturne forme. Ključno je u ovom modalitetu što se za afirmaciju, produkciju i reprodukciju vlastitog identiteta, te za promociju osobitosti vlastite kulturne forme izričito traži politički zaštitnički i promotivni krov vlastite države, pa se stoga drži da polje civilnog društva i civilno–društveni aktivizam nisu za to dostatni. I još više, kad se isključuje mogućnost sprege demokratske države i multikulturnog društva koja se predočuje kao artifičijalna i patološka konstrukcija⁶ ili, naposljetku, kad se kultura predoči kao moć i kad se povjeruje da je distinktna kultura bez zaštitničkog krova državne vlasti osuđena na propadanje. Stoga, njezina afirmacija i reprodukcija se ne mogu prepustiti slobodnim odlukama pojedinaca i još manje logici slobodnog 'tržišta' kulturnim dobrima, te ne smiju biti izloženi rizicima koje nužno nosi sa sobom za konkurenciju posve otvoreno pluralističko 'tržište' takvim dobrima. Naprotiv, osobiti kulturni paket u konkretnom obliku nacionalne kulture mora imati sustavnu i stalnu potporu državne vlasti.

Razlika između ova dva modaliteta je u tome što se u prvom modalitetu održanje, preživljavanje i eventualna promocija identitetske osobitosti i kulturne različitosti prepušta, nakon što je postignuto njihovo demokratsko institucionalno priznanje, spontanim kretanjima i konkurenciji na otvorenom i slobodnom pluralističkom kulturnom tržištu, te iznad svega samo osobnim odlukama i osobnom izboru. I to u okviru liberalno–demokratske države koja poštuje načelo depolitizacije kulture, te razdvajanje politike i kulture (Divjak, 2002:7). U drugom modalitetu to sve postaje stvar

6 Vidi o tome u: Tomislav Sunić, *The Fallacy of the Multiethnic State: The Case of Yugoslavia*, *Conservative Review*, 1(1990), str. 11. »Mnogoslavljani pojam demokracije mora se redefinirati u Istočnoj Europi. Ako se riječ demokracija (*demos krateo*) uzme u svom očitom smislu, tada demokracija ponajprije i ponajviše pretpostavlja slobodu naroda da upravlja svojom sudbinom, a ne »prava« jednog anomičnog agregata pojedinaca čije slavljenje demokracije je stenografski znak razornog individualizma i 'prava potrošača'. Liberalna kvazi religija ljudskih prava nije posvetila pozornost povijesnim pravima i pravima na kulturno razlikovanje«.

države i državne politike jer se događa politizacija kulture i još prije kulturnih različitosti.

U daljnjim razmatranjima u središtu pozornosti stoji ono što sa sobom donosi ili implicira upravo ovaj drugi modalitet politike identiteta.

III.

Vrijedi se upustiti u prepoznavanje i opisivanje kritičkih točaka u onome što politike identiteta u spomenutom modalitetu uvijek sa sobom donose.

Jedna od takvih kritičkih točaka je politika društvenog uključivanja i društvenog isključivanja na razini države. U nekim slučajevima posrijedi su različiti tipovi društvenog uključivanja i društvenog isključivanja koji se razlikuju po stupnju svoje tvrdoće i nepropusnosti, te selektivnosti ili pak obratno po stupnju svoje blagosti i propusnosti. U drugim slučajevima – za nas čini se relevantnijim – posrijedi su isključujuća politička nastojanja usmjerena »na razdvajanje, razmjenu i raspodjelu društvenih dobara prvenstveno između sebe uz izbjegavanje raspodjele s bilo kim drugim ako je to moguće« (Goodin, 1996:350); (Bossijev Savez za Padaniju je klasičan suvremeni primjer) ili, preciznije rečeno, posrijedi su očekivanja i nade »da se neka vrst relativnog blagostanja zapadnjačkih načina života može doseći i stabilizirati jedino posredstvom isključivanja« (Müller, 1992:147); (primjer Slovenije).

Druga kritična točka je da politike identiteta imaju po pravilu posla s konstrukcijom granica, teritorijalizacijom kulturne osobitosti ili s partikularnom kulturalizacijom teritorija.⁷ I to ponajprije tako što legitimiraju konstrukcije granica kao preduvjeta za slobodu i za prosperitet, te ponajviše kao teško prolaznu zapreku koja isključuje mogućnost ili neizbježnost da se vlastito blagostanje podijeli s nekim drugima (Schengen kao klasičan primjer) ili pak kao nužnu prepreku za ono što bi se moglo opisati kao potencijalno, ali pogibeljno »kulturno zagađivanje« određenog društva (klasični suvremeni primjeri: izjava biskupa Biffija o muslimanima u Italiji, odbijanje Australije da primi havarirani brod s izbjeglicama ili problemi oko vjerskog odgoja za muslimane u Njemačkoj,⁸ sporovi u Njemačkoj oko izgradnje džamija i mujezinskih poziva na molitvu, zahtjevi pojedinih religijskih institucija protiv legalizacije prisutnosti i djelovanja nekih drugih religijskih skupina po pravilu za određeni državni prostor izrazito manjinskih, netradicionalnih i nekonvencionalnih – najnoviji primjer Scijentologije). U pozadini toga stoji načelno uvjerenje da dodiri s drugačijom i različitom kulturom neizbježno slabi i narušava, pa i ugrožava vlastitu kulturu.

Treća kritična točka je to što politike identiteta imaju uvijek posla s davanjem ili odricanjem odnosno priznavanjem ili uskraćivanjem prava – ljudskih, konstitucio-

7 Pitanje granica se, stoga, nerijetko nameće u obliku dileme koju je C. Offe ovako opisao: »Teritorij se postavlja kao konstanta, a njegovo stanovništvo se tretira kao varijabilno ili se obrnuto etnička grupa stanovništva uzima kao konstanta a granice se iznova povlače« (Offe, 1994:178), ali po pravilu i u prvom i u drugom slučaju s dramatičnim konzekvencijama.

8 »Zacijelo je bolje je u smislu integracije usidriti islamsko vjersko obrazovanje u naš školski sustav pod državnim nadzorom nego prepustiti vjerski odgoj muslimanske djece i mladeži samo doseljenim svećenicima« Tursko-Islamske Ustanove za Religiju »ili imamima mjesnih džamijskih zajednica« (Kandel, 2002:86).

nalnih, političkih, građanskih i socijalnih. Stoga, uvijek su posrijedi sami temelji građanstva – državljanstva (*citizenship*) koji se smatraju legitimnima, bilo da se državljanstvo utemeljuje na pripadnosti državnom narodu (*Staatsvolk*) odnosno u znaku narodnosnih drugova (*Volksgenosse*) ili da se, suprotno tome, državljanstvo utemeljuje u terminima pravnih drugova (*Rechtgenosse*), prema Habermasovom terminu. To, dakako, u krajnjoj analizi, kulminira u problemu na čemu se legitimno dobiva državljanstvo u demokraciji: A to se s razlogom opisuje kao »konstitutivna dilema između pretenzija na suvereno samo–određenje, na jednoj strani, i načela univerzalnih ljudskih prava, na drugoj« (Benhabib, 2002:446)⁹. Posrijedi su tri moguća načelna rješenja. Prvo, moguće je da se državljanstvo temelji na unaprijed danom kulturnom identitetu, te je, stoga, nužno vezano za neku vrstu kulturnog pripadanja, pa se u osnovi dobiva na temelju nacionalne pripadnosti, ali se po toj istoj osnovi ono i legitimno uskraćuje. To je svojstveno klasičnim politikama identiteta. Drugo, moguće je razlikovati državljanstvo od pripadanja nekoj osobitoj kulturnoj zajednici i posjedovanja posebnog kulturnog identiteta, koji ne mora biti zajednički svima onima, koji legitimno pretendiraju na državljanstvo. No, pri tome se inzistira na nekom minimumu kulturnog konsenzusa kao preduvjetu za normalno funkcioniranje demokratskih institucija, te se zaključuje da državljanstvo treba biti povezano samo s prihvaćanjem demokratske političke kulture. To znači da se temeljni društveni konsenzus traži samo u terminima ustavnog patriotizma (Habermasov *Verfassungspatriotismus*), tj. prihvaćanje i poštovanje ključnih demokratskih ustavnih načela je dovoljan legitimni uvjet za dobivanje državljanstva, te se ono može legitimno uskratiti samo onome koji ne usvaja taj minimum ključnih načela demokratske kulture, što je preduvjet za moguću demokratsku političku participaciju.¹⁰ U ovom slučaju se potpuno odvajava republikanska komponenta državljanstva od pripadanja jednoj pred–političkoj zajednici integriranoj na temelju porijekla, zajedničke tradicije i zajedničkog jezika (Habermas, 1990:636). I, treće, moguće je još radikalnije osporavati svaku nužnu povezanost države i kulturne zajednice, te, u znaku dosljednog suprotstavljanja »apsolutizmu politike identiteta« insistirati na eliminiranju bilo kakvog kulturnog preduvjeta za državljanstvo. Naime, građanin kao državljanin i pripadnik političke zajednice ne treba imati nikakav unaprijed substancijalno definiran identitet da bi bio punopravni građanin osim onoga koji tvore i daju zakoni, jer svaki zahtjev da se državljanstvo identificira s nekim posebnim kulturnim identitetom, na temelju kojeg se onda daju i uskraćuju prava, potkopava demokratsku pučku suverenost i negira univerzalnost demokratskih prava, te uspostavlja načelno razlikovanje između građanskih odnosno državljanskih prava i univerzalnih ljudskih prava. To odgovora i suvremenim migracijskim kretanjima masovnih razmjera koji suvremena društva postupno čine multikulturnim. U osnovi se ističe da se »demokracija koja je vezana na neraskidiv način za jednu formu kulturnog života pretvara u fundamentalistički integrizam« (Ungaro, 1994:114).

9 To se zna opisati i tako što se zaključuje da »moderni konstitucionalizmi teže stvoriti normativne zahtjeve koje nisu u mogućnosti ispuniti... Normativna snaga demokratskih ustava dosljedno traži proširenje uključivanja svim osoba dok istovremeno ograničava to uključivanje na sve članove nizom proizvoljno označenih osoba da bi uspjela konstituirati jedno političko društvo (*polity*)« (Benhabib, 2002:464).

10 To izričito ističe za današnju Njemačku J. Kandel: »Mi možemo samo tada biti i ostati otvoreno društvo, kad se ne stvaraju nikakvi otoci koji stoje izvan društvenog temeljnog konsenzusa.« (Kandel, 20002:88).

Naravno, iza različitih rješenja problema odnosa identiteta i državljanstva krije se i problem zahtjeva koje države i političko društvo mogu u demokraciji legitimno upućivati svojim građanima – državljanjima i što od njih smiju tražiti u terminima lojalnosti. Taj problem se u osnovi izražava na slijedeći način.

U jednom slučaju, država i politička zajednica traže totalnu i bezuvjetnu lojalnost od građana po cijeni da budu egzorcirani i stigmatizirani kao izdajnici. Dapače, po pravilu traže i emocionalno pregrijani angažman i lojalnost u terminima obožavanja, ljubavi i privrženosti. Traži se, naime, da se država mora voljeti, a nije dovoljno samo držati se njezinog demokratskog ustava i vladavine prava koju ona jamči ako je uistinu demokratska. U pravilu nacionalna država traži takvu ljubav jer kao da stoji kao vrijednost iznad svih drugih vrijednosti, uključivši i demokratske vrijednosti. Posrijedi je, dakle, ona vrsta zahtjeva države prema građanima koji su se simptomatično manifestirali u općoj vojnoj obvezi bez ikakvih iznimaka.¹¹

U drugom slučaju država i politička zajednica traže relativnu, uvjetnu i negocijabilnu lojalnost koji građani mogu dati, ali i posve legitimno uskratiti ili opozvati. Zapravo, država može pretendirati samo na promjenjivu, diskurzivno uvjetovanu privrženost i angažman svojih građana–državljana. Nema pred–politički unaprijed zajamčene i ne–diskurzivne lojalnosti slobodnih i ravnopravnih građana. Naprotiv, lojalnost i privrženost se temelje samo na činjenici da država sama poštuje ljudska i građanska prava, te djeluje samo u okviru i na temelju vladavine prava, te jamči prihvatljivu ravnotežu između onoga što od građana traži i onoga što im osigurava i nudi (tj. sustavnih *in-puta* i *out-puta*).¹²

U trećem slučaju, država i politička zajednica traže od građana–državljana samo dosljedno i striktno poštovanja vladavine prava i ponajprije ljudskih prava, ali ne i neku vrstu emocionalno obojene lojalnosti i ponajmanje ljubavi. Dakako, ni u ovom slučaju ne isključuje se emocionalno obojena lojalnost građana spram demokratske države, ali to postaje samo stvar odluke slobodnih i ravnopravnih građana–državljana, a nije inducirana odozgo kao što nije ni kulturno ni simbolički unaprijed preparirana. U ovom slučaju, naravno, i državna politika može biti predmet legitimnog javnog osporavanja i neslaganja.

Četvrta kritična točka jest u tome što politike identiteta uvijek imaju posla s legitimitetom etablirane vlasti ili vlasti koja tek pretendira na vlastito etabliranje. Nema sumnje da u ovom tipu politika identiteta nije posrijedi samo briga oko vlastite kulture i kulturnog identiteta nego su uvijek posrijedi vlast i država, te, stoga, i način kako se država uspostavlja i legitimira, bez obzira da li se radi o osvajanju ili zadržavanju državne vlasti. Kritično je po tome što se ponekad sugerira na tragu shvaćanja John S. Milla da načelo demokratskog legitimiteta funkcionira samo ili

11 U političkom govoru to se izražava u poznatoj krilatici »Voli ili odlazi« (*Love or Leave*) koju danas često rabi Le Pen, a koja se barem dva puta javno očitovala i u novijem hrvatskom političkom govoru. I to prvi put u poznatom Mesićevom govoru u Splitu kad je prvi put najavljena mogućnost poželjnog egzodusa Srba iz Hrvatske kao normalni politički potez i drugi put u Tuđmanovom sporu s BBB–ovcima u njegovoj tvrdnji da oni kojima je do »Dinama« a ne do »Croatie« mogu otići u Pančevo i tamo će naći Dinamo.

12 Janoš Kiš, govoreći o modernoj državi, ističe da bi »autoritet ovakve države bio (prihvaćen kao) legitiman, država mora pripadati svim svojim podanicima. Pored toga, podanici sa svoje strane moraju biti međusobno povezani horizontalnim vezama lojalnosti. Moderna država mora imati svima zajedničko uvjerenje da njeni podanici priznaju jedni druge kao članove političke zajednice, te da istovremeno priznaju državu kao vlastitu političku zajednicu«. (Kiš, 2000:13).

ponajbolje na temelju prethodno zadane homogene kulture i ponajprije pozivajući se na postojanje jasno definirane pred-političke zajednice.¹³ Ponekad se završava s pretenzijom na apriornu legitimizaciju uspostavljene državne vlasti ili vlasti koje se nastoji osvojiti po tome što je posrijedi »naša država« i »naša vlast« bez obzira na način kako je faktično uspostavljena, što radi i što smjera uraditi. Jednom riječju, pretendira se na načelnu potporu državnim institucijama kao »dobrima« i »legitimnima« po tome što su »naše«, a ne obrnuto po tome što bi tek po načinu svojeg ustrojstva i djelovanja bile »dobre« i »legitimne«, pa bi se s razlogom mogle i doživjeti kao »naše« kao što bi tek time zaslužile svjesnu potporu, pa ponekad i spremnost na najveće žrtve. Posrijedi su u osnovi pretenzije na lojalnost institucijama državne vlasti ponekad gotovo u mafijaškim terminima »naše stvari« ili »*cosa nostra*« koja uključuje i sličan tip mentaliteta i slične obrasce ponašanja kao što su poznata mafijaška *omertà* – tj. obveza šutnje da bi se prikrili i pokrili inače svima poznati prljavi i zločinački akti vlasti, bezuvjetna spremnost na žrtve, te spremnost da se postupa za »našu stvar« i mimo i protiv morala i običajnosti itd.¹⁴

Ovo se očituje i u načinu kako se shvaća patriotizam. Na jednoj strani stoji moderno shvaćanje koje izražava moderna engleska krilatica »*Right or wrong, my country*«, »U pravu ili krivu, to je moja zemlja«. Na drugoj strani stoji klasično grčko shvaćanje izraženo u krilatici »Volim ovaj grad zbog zakona koji u njemu vrijede«. U prvom slučaju posrijedi je privrženost koja je ne-reflektirana i bezuvjetna, te se ne smije legitimno uskratiti ili opozvati. U drugom slučaju je posrijedi privrženost koja je uvjetna i reflektirana, te se u demokratskim okvirima legitimno smije opozvati ili uskratiti.

Naposljetku, jednu od kritičnih točaka u politikama identiteta može se prepoznati u tome što one praktično eliminiraju pitanje distributivne pravednosti. To se zamjenjuje u pravilu pitanjem retributivne pravednosti, te se tako zamagljuju i pokrivaju šutnjom zahtjevi za jednakošću, kako je na to izričito upozorio Zygmund Bauman (Bauman, 2001:88).

IV.

Postoji još jedan kut promatranja kojim se mogu prepoznati još neke kritične točke u politikama identiteta. To je kut promatranja koji je usredotočen na problem općih kulturnih preduvjeta za konsolidaciju održive demokracije u suvremenim prilikama ili, još više, demokracije koja se može sama održati (*self-sustaining democracy*). To znači biti u stanju producirati i reproducirati na demokratskim temeljima sve ono što joj je potrebno za vlastitu stabilnost i glatko funkcioniranje, te nije primorana bilo što izvana posuđivati, preuzimajući primjerice neke sadržaje i rješenja iz ne-demokratskih resursa smisla, te iz takvih tradicija. To je izraziti problem u današnjem vremenu kad se »legitimitet više ne temelji ni na Jednom (Bogu), niti na Istom (naciji) nego na

13 »Po Millovom mišljenju perspektive održavanje demokratskog političkog društva (*polity*) ovise od stupnja nacionalne i jezične unifikacije koja je prethodno uspostavljena na danom teritoriju. Njegovo stajalište se temelji na pretpostavki da je liberalna demokracija u stanju izići na kraj sa situacijom interesnih demokratskih sukoba dotle dok njezini građani imaju zajedničke veze u osnovnim obrascima svog identiteta, simbolički izraženih u jeziku i kulturi« (Kraus, 2000:143).

14 To se očituje i u odnosu naspram ratnih zločinaca koji po tome što su »naši« zaslužuju pristranost u njihovu korist.

mnoštvenom« (Michel, 2001:83). To je zapravo problem sposobnosti afirmacije i preživljavanja moderne demokracije koja poštuje zahtjev reflektivnog moderniteta, izraženog u načelu radikalne upitnosti kao i u načelu politike koja je locirana u relativnome, te je, stoga, dosljedno i raz-čarana (*Entzaubert*). To se može prepoznati u dobro poznatom sporu o odnosu predmoderniteta, moderniteta i protu-moderniteta koji se može ilustrirati suprotnim idejama koje su formulirali, na jednoj strani, Ralph Dahrendorf svojim tezama o pozitivnim učincima kombiniranja pred-modernog i modernog, pa i o nužnosti postojanja neupitnih društvenih ligatura a, na drugoj, Ulrich Beck svojim tvrdnjama o radikalnoj upitnosti kao svojstvu reflektivne moderne.¹⁵ To stoji u nekom odnosu i s »paradoksom demokracije«, kako ga je opisao Dahl, a koji se danas javlja i u područjima najveće društvene stabilnosti. Taj se paradoks očituje u vidljivoj eroziji povjerenja u demokratske institucije uz pozitivni odnos naspram demokracije kao sustava. Taj problem se ne postavlja *sub specie aeternitatis* nego *sub specie temporis hinc et nunc* u tzv. tranziciji koja je dobila obilježja tranzicijske recesije ili krize.

Naravno, to znači da je posrijedi situacija protrahirane društvene krize koja se očituje ponajprije u ekonomskoj stagnaciji i devastaciji širokih razmjera raspoloživih ljudskih i društvenih resursi, te u smanjenoj sposobnosti za samostalni oporavak. U takvim okolnostima društveni život postaje u osnovi sličan igri s nultim zbrojem što znači da nema dobitnika bez gubitnika. Na sličan način, to je situacija u pozadini koje stoje institucionalni makro-strukturalni aranžmani koji funkcioniraju tako da proizvode tri vrste ljudi: manjinu dobitnika, značajni broj gubitnika i veliki broj suvišnog stanovništva koje je postalo nekompetentno za participaciju (Offe, 1996), a to znači da nije samo privremeno i prigodno gurnuto u nezaposlenost kao u tradicionalnu, ali privremenu »rezervnu armiju« radne snage nego u posvemašnju društvenu inferiornost i marginalnost.

Naposlijetku, posrijedi je situacija u kojoj je postalo očito da je sve manje nade da se može brzo obnoviti onaj model osiguravanja društvene stabilnosti i kupovanja socijalnog mira koji je bio karakterističan za tzv. »zlatno doba« iz šezdesetih i sedamdesetih XX. stoljeća. To znači posredstvom redistribucije stalno rastućeg ekonomskog kolača nastalog na podlozi relativno visokih stopa privrednog rasta, i to unatoč sustavne nejednake distribucije, ali ipak uz stalno i sigurno povećanje svakog pojedinačnog dijela tog kolača koji su dobivali pojedini segmenti stanovništva (Greven, 1997). Naime, 'kolač' je sve manji dok broj aspiranata postaje sve veći. Još općenitije, kad je »ekonomski rast prestao donositi generalizirane oblike blagostanja da bi se pretvorio tlo na kojem se odlučuje tko je unutra a tko vani. Drugim riječima, ekonomski razvoj, kvantitativno izrazito smanjen, nije više u stanju osigurati integraciju i difuzno blagostanje« (D'Andrea, 1997:60). Ili, na najopćenitiji način, kad nije više posve sigurno da zapadne demokracije samo uz pomoć svoje potrošačke kulture mogu normalno generirati i reproducirati civilnost, te dostatan stupanj demokratske motivacije za stajališta i ponašanja u vremenima kad počinju manjkati blagostanje i materijalno zadovoljavanje potreba koje stoje na raspolaganju pojedincima (Greven, 1997).

15 Za prvog kombinacija elemenata predmodernog i modernog ima pozitivnu konotaciju jer elementi predmodernoga u modernom društvu podupiru stabilnost modernog društva i imuniziraju ga od sklizanja u moderno barbarstvo, dok za drugog kombinacija predmodernog i modernog u modernim društvima ima negativnu konotaciju jer je u funkciji održavanja ili klizanja u barbarstvo i u moderno doba.

Postoji, dakako, i osobit upitni okvir koji je prvenstveno zaokupljen kapitalizmom i načinima uspostavljanja kapitalizma. Inzistiranje na ovome upitnom okviru može se opravdati na trostruk način.

Prvo, može se opravdati pozivajući se na povijesnu činjenicu da se kapitalizam povijesno pojavio i da je uspio prožeti veliki dio društvenog života i svijeta ne pod demokratskim institucionalnim aranžmanima i ne na temelju prevage demokratske kulture. To, isto tako, znači da se kapitalizam nije pojavio i probio, oslanjajući se isključivo na strogo ekonomsku prisilu i ponajmanje oslanjajući se samo na pozitivne društvene posljedice proizvedene tzv. »blagom trgovinom« (*douce commerce*), navodno bez nasilja i imunom na nasilje nego i na temelju izričitih političkih prisila i stalno poduprt političkom prisilom.¹⁶ Vrijedi se prisjetiti da je »historija moderne države tužna priča o nasilnoj unutrašnjoj kulturnoj, etničkoj i religijskoj homogenizaciji, o sistematskom brisanju historije manjine i zanatskih tradicija, kombinirana s kulturnim imperijalizmom globalnih razmjera« (Bowring, 2002:94).

Drugo, takav pristup može se opravdati i pozivajući se na povijesnu činjenicu da se kapitalizam nije pojavio na svojoj vlastitoj kulturnoj podlozi i oslanjajući se na kulturne sadržaje koje je sam stvorio u vlastitom kulturnom domenu nego je aktivirao i oslanjao se na kulturne sadržaje iz već postojećih religijskih tradicija (klasičan primjer protestantske etike).

Treće, takav pristup može biti nadahnut i činjenicom da neki suvremeni autori drže da ni suvremeni liberalno–demokratski poreci nisu u stanju proizvesti i reproducirati neke od kulturnih pretpostavki za vlastitu stabilnost i za glatko funkcioniranje nego takve pretpostavke moraju posuđivati iz tradicionalnih kulturnih fondova smisla (*Böckenförde*).

Naposljetku, takav pristup može biti teoretski motiviran i pozivajući se na ideje iz Reitererove teorije nacije (Reiterer, 1988) kao povijesno oblikovanog društvenog mehanizma dominacije i hegemonije koji ima prednost po tome što je sposoban stvoriti neku vrstu konsenzusa i društvene integracije iznad i iza postojećih razlika i opreka u interesima te društvenih interesnih rascjepa.¹⁷

U takvim okvirima može se očekivati da će povećani pritisak u smjeru politike identiteta biti normalna pojava, bilo zbog ponovnog uvođenja kapitalizma odozgo ili uvođenja kapitalizma koji se praktično nameće kao kapitalizam siromaštva i periferije ili pak kao nužne kompenzacije za rastući nesklad između sustavnih *in-puta* i sustavnih *out-puta*.

16 O društvenoj cijeni toga vidi u knjizi Robert Kurz, *Schwarzbuch Kapitalismus. Ein Abgesang auf die Marktwirtschaft*.

17 Vrijedi spomenuti i Gellnerovu tezu kojom se u općem okviru moderniteta nadilazi tradicionalno suprotstavljanje društva (*Gesellschaft*) i zajednice (*Gemeinschaft*) time što se zajednica predočuje kao nužan sastojak moderniteta, ali s izrazito ideološkom funkcijom i to u smislu ideologije kao iskrivljene i lažne svijesti. Govoreći o 'modernom modularnom čovjeku' kao nacionalisti po definiciji, Gellner ističe da »on nije nacionalista po atavizmu (izravno suprotno) nego radije po posve zdravoj, premda rijetko lucidnoj i svjesnoj, procjeni svojih vlastitih pravih interesa. On ima potrebu za politički zaštićenim *Gesellschaft*, premda govori jezikom spontano nastale *Gemeinschaft*.

Retorika nacionalizma je u obrnutom odnosu s njezinom društvenom zbiljom: ona govori o *Gemeinschaft*, a korijeni se u semantički i čisto fonetički u standardiziranom *Gesellschaft*« (Gellner, 1996:107).

V.

Moguće je prepoznati neke probleme u odnosu na koje se obrat politikama identiteta čini makrostrukturno uvjetovanim.

Prvi problem se tiče legitimizacije kao trostruke potrebe koja se izrazito zaoštava u kriznim situacijama. Vrijedi se, naime, prisjetiti da se legitimizacija odnosi u osnovi na: a) pravo vlastodržaca ili moćnika koji jesu ili to nastoje postati da mogu manje–više izravno i neizravno mijenjati opće egzistencijalne uvjete velikog broja ljudi, te da mogu intervenirati u njihove svakodnevne živote s njihovim pristankom ali i bez njihovog izričitog pristanka; b) na temelje njihovih pretenzija na poslušnost i lojalnost građana u masovnim razmjerima; c) na podlogu njihovog eventualnog pribjegavanja nasilju ili upotrebi nasilja kad im se to učini potrebnim kao sredstvu za ostvarivanje nekih političkih ciljeva.

Ovdje se sugerira da se u sadašnjim prilikama, koje karakteriziraju krizni procesi tranzicije, legitimitet teško može pribaviti i reproducirati na strogo demokratski način i na demokratskoj podlozi. To znači bilo skrupuloznim poštovanjem demokratske procedure ili stabilnom i za sve prihvatljivom ravnotežom između sustavnih *in-puta* (onoga što sustav traži) i sustavnih *out-puta* (onoga što sustav pruža) ili, naposljetku, i očitim i impresivnim političkim i ekonomskim uspjesima jer, kako je poznato, ništa ne legitimira tako brzo i tako učinkovito kako to rade uspjesi.¹⁸ Taj problem je još oštrije istaknuo C. Offe tvrdeći da je »jedina okolnost pod kojom se tržišna ekonomija i demokracija mogu istovremeno implementirati i prosperirati onda kad se obje nameću jednom društvu izvana, te se jamče međunarodnim odnosima zavisnosti i nadzora za duže vremensko razdoblje« (Offe, 1991:874). Stoga se čini da pod takvim okolnostima legitimitet postaje oskudni resurs. Na toj podlozi sugerira se zaključak da se javlja urgentna potreba tranzicijskog društvenog sustava u teškoćama i u krizi da traži legitimitet prvenstveno u terminima *in-puta* tj. konstrukcijom kolektivnih identiteta koji se radije pronalaze u sferi društvenog imaginarija nego u sferi društvenog fakticiteta ili da se legitimitet zajamči »skokom u vjeru« kad je to potrebno, pa i svjesnim ponovnim za-čaranjem (*Wiederverzauberung*) suvremenog društvenog i političkog svijeta, te obratom u politici od relativnog na apsolutno.¹⁹ To, dakako, vrijedi u punoj mjeri ako stoji Habermasova tvrdnja da se »demokratski legitimitet ne može imati bez društvene pravednosti« (Habermas, 1998:8).

Drugi je problem društvene integracije suvremenih društava bilo kao u osnovi složenih društava ili društava u tranzicijskoj recesiji i krizi. Ovdje se ukazuje da su ne samo sistemska integracija nego i društvena integracija pod tim uvjetima postali izrazito prekarni. Čini se da se može razložito ustvrditi da takva prekarnost integracije nije čisto slučajna ili samo prigodne konjunkturalne naravi nego strukturne. Čini se, stoga, veoma plauzibilnim dokazivati da slobodno tržište i prodor robnih odnosa u gotovo sva područja društvenog života, koji su po tendenciji praćeni temeljitom deregulacijom i drastičnom demontažom ostataka socijalne države, nisu sami po sebi u stanju proizvesti i reproducirati minimum društvene integracije i barem nužni

18 O tome *a contrario* govori i sustavno korištenje velikih sportskih uspjeha u legitimacijske političke svrhe a u nedostatku sličnih političkih i privrednih uspjeha.

19 To je u skladu s poznatom neokonzervativnom formulom izlaska iz društvene krize koju je još sedamdesetih godina lansirao Iring Kristol, a koja glasi: »slobodno tržište plus nacionalizam plus religija«.

minimum društvene solidarnosti. Čini se da je plauzibilno ustvrditi da su šanse da se ovakva prekarnost društvene integracije nužno pojavi i onda kad se kapitalizam uvodi odozgo državnom odlukom i »po nacrtu« to jest kao »primjena jedne doktrine radije nego razvijajući se kao povijesni proces pokušaja i pogrešaka« (Przeworski, 1995; VII) ili pak kad kapitalizam koji se uvodi postaje sličniji kapitalizmu siromaštva (Armutskapitalismus po Müller) i periferije nego kapitalizmu izobilja i centra.²⁰ Stoga se čini razložitim ustvrditi da je u situaciji dugotrajne društvene krize više čimbenika koji djeluju u prilog društvene dezintegracije nego onih koji djeluje u prilog društvene integracije. Posrijedi je situacija u kojoj »mnoge nevolje muče pogođeno stanovništvo: strah od osiromašenja i samo osiromašenje, neizvjesnost u pogledu budućnosti, strah od bezobzirnog kapitalističkog izrabljivanja, širenje kriminaliteta i mnoge druge«, kako je to ustvrdio M. Križan (Križan, 1999:432). Gledajući iz jednog drugog kuta izgleda razumnim zaključiti da ni situacija koju je identificirao i opisao Bauman u svojoj dijagnozi mogućnosti društvene integracije u postmodernom društvu, ali ni ona koju je opisao Beck u svojim razmatranjima o društvenoj integraciji u tzv. individualiziranom društvu nisu tako bliske niti se uopće približavaju. Prva – Baumanova (Bauman, 1992) – ističe da postmoderna društva nemaju više urgentnu ili trajnu potrebu za bilo kojim oblikom tradicionalne društvene integracije koja bi se temeljila na kulturi jer mogu osigurati nužni minimum stabilnosti u osnovi kao potrošačka društva i to kombinacijom zavođenja i represije. Druga – Beckova – ističe da u modernim i tzv. individualiziranim društvima više ne funkcioniraju tradicionalni oblici sustavne integracije koji su se pozivali na tradiciju, prirodu, religiju, Boga, žrtve u krvi itd. (Beck, 1998). Na sličan način moglo bi se razložito ustvrditi da u tim uvjetima ne rastu šanse da se konačno uspostave »demokracije bez neprijatelja« ili zapravo države bez neprijatelja (Beck, 1995) koje, stoga, svoju društvenu integraciju neće više jamčiti slikama neprijatelja.

VI.

Sada vrijedi upozoriti da se ključni problemi koji su se nametnuli obratom politikama identiteta imaju i neko općenitije i šire značenje koje se u krajnjoj analizi može prikazati, projicirajući ih na tri različite opće smislene pozadine.

Jednu je opću smislenu pozadinu naznačio Charles Taylor. Tu problematičnu pozadinu tvori ono što je Taylor nazvao »boleštinama moderniteta« ili nelagodama moderniteta. Na toj pozadini i u tom okviru dominiraju problemi koji se tiču društvenih posljedica porasta i širenja individualizma za koji on drži da vodi potpunoj nivelaciji i osiromašenju smisla života. Druga dimenzija ističe posljedice razčaranja svijeta (*Entzauberung*) za koji Taylor drži da vodi do primata instrumentalnog razuma. Naposljetku, posrijedi je upitni okvir u kojem značajno mjesto dobiva erozija snažne političke kulture koja bi, po Tayloru, bila sposobna učiniti političku participaciju vrijednom. U tom okviru drži se da prva od »boleština moderniteta« vodi do obesmišljanja života s nestankom moralnih obzorja; druga znači smanjenje svrhovitosti života zbog ekspanzije instrumentalnog razuma, a treća rezultira gubitkom slobode

²⁰ »Ekonomija, utemeljena na svjetskoj konkurenciji, nije u stanju zajamčiti društvenu integraciju i generalizirano blagostanje ne samo na planetarnoj razini nego unutar pojedinih nacionalnih država«. (D'Andrea, 1997:60).

(Taylor, 1999:14). Stoga bi obrat politici identiteta i afirmaciji zajednice i zajedništva predstavljao poželjno rješenje naznačenih problema, te bi bio lijek za »boleštine moderniteta«.

Drugačiju smislenu pozadinu je jasno opisao Zygmunt Bauman u svojim razmatranjima o zajednici. To je pozadina koja je u izravnom protustajalištu Taylorovoj. Ta pozadina se može opisati uz pomoć tri ključne Baumanove teze. Prva teza je da danas »identitet raste na grobu zajednice, a cvate zahvaljujući obećanjima u uskrsnuće mrtvacu«. Druga teza je da je »zajednica danas samo drugo ime za izgubljeni raj ali i za onaj za koji se vrijedi nadati se da će se vratiti, pa mi tako grozničavo tragamo za putovima koji ga mogu natrag dovesti«. Treća je teza da »zbiljski postojeća zajednica traži bezuvjetnu lojalnost i tretira sve što je ispod takve lojalnosti kao neoprostivi akt izdaje«, pa, stoga, »u istinskoj zajednici nema motivacije za refleksiju, za kritičnost ili za eksperimentiranje«. Iz tih razloga se danas identitet zapravo ističe u onoj mjeri u kojoj zbiljska zajednica propada. U tom smislu, po Baumanu, povratak zajednici i zajedništvu ne samo što nije moguć nego nije ni poželjan, jer »zajednica znači istovjetnost, a istovjetnost znači odsustvo drugog«, kako ističe Bauman (Bauman, 2001:115). Na taj način obrat politici identiteta i traganje za zajednicom u suvremenim uvjetima ne nude neko pozitivno rješenje za »boleštine moderniteta« nego samo simboliziraju nastojanja da se ponovno oživi zajednica koja sigurno propada.

Treću smislenu pozadinu je moguće prepoznati u razmatranjima Ulricha Becka. U toj smisljenoj pozadini dominiraju pitanja promjena u mogućim temeljima društvene integracije u visoko individualiziranom društvu koje pripada takozvanoj refleksivnoj modernoj. U tom smislenom okviru kao bitna novina se pokazuje to što su ključna pitanja ljudske egzistencije koja su prije bila prepuštena Božjim odlukama, te su ležala samo u Božjim rukama, sada postala stvar ljudskih izbora i odluka. Krucijalno pitanje postaje pitanje što znači obrat politici identiteta kad i ako refleksivnu modernu karakterizira to što se dosljedno demontira sve ono što se predočava i nameće kao neupitno, te što društveno nastupa s aurom neupitnosti.

Posrijedi je, dakako, pozadina na kojoj se otvara niz pitanja još općenitije naravi.

Prvo takvo pitanje istakao je Donald na slijedeći način: »Problem dobiva ovaj oblik: može li bilo koji niz institucionalnih aranžmana, ma kako racionalnih i pravednih, prodrijeti u strukturu ličnosti s istim nezaobilaznim autoritetom kako to rade zahtjevi u ime nacije i naroda? Mogu li oni tražiti našu lojalnost ili motivirati naše želje? Ako je odgovor negativan, zar to ne znači da smo jednom zauvijek osuđeni skliznuti natrag od političkih aspiracija civilizirane demokracije u pred-političke lojalnosti nacionalizma i etničkog ekskluzivizma?« (Donald, 1997:171).

Drugo pitanje se odnosi mogućnosti održive demokracije. I još više demokracije koja je održiva samo na svojoj demokratskoj kulturnoj podlozi. To pitanje se može ilustrirati pozivajući se na dva suvremenja različita načelna stajališta o održivoj demokraciji. Jedno je stajalište Ecksteina koji decidirano tvrdi da se »najveći dio društvenih odnosa ne može organizirati na strogo demokratskim temeljima, a da to ne dovode do proširene disfunkcionalnosti«, te, stoga, funkcionirajuća demokracije mora uvijek biti ograničena. Naime, »nijedno demokratsko načelo ne teži stabilnosti nego samo u onoj mjeri u kojoj je nečisto«. Drugo stajalište je izraženo na sljedeći način: »demokracija postaje jača (legitimnija i stabilnija) kad se načelo jednakosti ne ograničava samo na političku i izbornu kompeticiju nego se proširuje na civilno društvo i ekonomiju preko

parcijalnih režima. Što su parcijalni režimi više konsolidirani na demokratski način – to jest organizirani u skladu sa shemom interakcije ili formalnih pravila koji ne proturječe nego su u skladu s normama koje definiraju demokratsko državljanstvo – režim će biti stabilniji a kvalitet demokracije viši« (Guilhot, Schmitter, 2000).

Treće se pitanje može ilustrirati prisjećajući se dvije načelne tvrdnje. Na jednoj strani, indikativna je Taylorova kritična opservacija da je »tvrdnja da je mogućnost izbora sama po sebi vrijednost koju treba maksimirati, zapravo izopačeni proizvod ideala« (Taylor, 1999:29). Na drugoj strani, stoji Beckova teza da je zapravo čovjek u biti *homo optionis*.

Tako se tekući diskurz o politici identiteta pokazuje zacijelo otvorenim i upitnim jer uključuje upitnost nekih temeljnih pojmova. I to, prvo, na jednoj strani, uključuje pojam čovjeka kao svjesnog, spoznajućeg subjekta autonomije i slobode i, na drugoj strani, čovjeka kao ukorijenjenog u i vezanog za kontekst nekog nacionalnog, etničkog, kulturnog ili teritorijaliziranog političkog entiteta iz kojeg ne može izići. Drugo, uključuje različita shvaćanja o tome što je politička zajednica uopće, ali i o tome što zapravo drži društvo zajedno (Calhoun, 1994:309).

Naravno, sve ovo se izlaže ponajprije kao opis i ilustracija onoga što je posrijedi na neki način u suvremenim raspravama oko politike identiteta i obrata k politikama identiteta.

LITERATURA

- Bauman, Z. (2001). **Community. Seeking Safety in an Insecure World**. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (1992). **Intimations of Postmodernity**. London, New York: Routledge.
- Beck, U. /ur./ (1998). **Kinder der Freiheit**. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, U. (1995). **Feindlose Demokratie**. Frankfurt, Suhrkamp.
- Benhabib, S. (2002). Transformations of Citizenship: The Case of Contemporary Europe. **Government and Opposition**, 37(4).
- Bowring, F. (2002). Komunitarizam i moralnost: u potrazi za subjektom. U: Divjak, Slobodan /ur./ **Nacija, kultura i građanstvo**, Beograd: Službeni list SRJ., str. 87–103.
- Brubaker, R. (1996). **Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Calhoun, C. /ur./ (1994). **Social Theory and the Politics of Identity**. Oxford: Blackwell.
- Cerutti, F. (2001). Identity, Modernity and Secularization. U: Cerutti, Furio, Ragioneri, Rodolfo /ur./ **Identities and Conflicts. The Mediterranean**. Basingstoke: Palgrave.
- D'Andrea, D. (1997). Le ragioni dell'etnicità tra globalizzazione e declino della politica. U: Cerutti, F., D'Andrea, D. /ur./ **Working Papers**. Firenze: Forum per i problemi della pace e della guerra.
- Divjak, S. /ur./ (2002). **Nacija, kultura i građanstvo**. Beograd: Službeni list SRJ.
- Donald, J. (1997). The Citizen and the Man About Town. U: Hall, S., Du Gay, P. /ur./ **Questions of Cultural Identity**. London: Sage.
- Goodin, R. (1996). Inclusion and Exclusion. **Archives Européennes de sociologie**, 37(2).

- Gellner, E. (1986). **Nations and Nationalism**. Oxford: Blackwell.
- Gellner, E. (1991). Nationalism and Politics in Eastern Europe. **The New Left Review**, 189.
- Gellner, E. (1996). **Conditions of Liberty. Civil Society and its Rivals**. London: Penguin Books.
- Giddens, A. (1991). **Modernity and Self-identity. Self and Society in the Late Modern Age**. Stanford: Stanford University Press.
- Greven, M. (1997). Ali je demokracija moderna? H krizi politične družbe. **Teorija in praksa**, 34(1).
- Guilhot, N., Schmitter, Ph. (2000). Une lecture retrospective des democratisation studies. **Revue française de science politique**, 50(4-5).
- Habermas, J. (1998). **Die postnationale Konstellation**. Frankfurt: Suhrkamp.
- Kandel, J. (2002). Islam und Muslime in Deutschland. **Internationale Politik und Gesellschaft**, 1.
- Kiš, J. (2000). Postoji li alternativa nacionalnoj državi? Odgovor Vilu Kimliki. **Habitus**, decembar 2002.
- Kraus, P. (2000). Political Unity and Linguistic Diversity in Europe. **Archives Européennes de Sociologie**, 41(1).
- Križan, M. (1999). Authenticity, Identity and Pluralism of Community? U: Skenderović Ćuk, Nadia, Podunavac, M. /ur./ **Civil Society in the Countries in Transition**. Subotica: Agency of Local Democracy, Open University.
- Kurz, R. (1999). **Schwarzbuch Kapitalismus. Ein Abgesang auf die Marktwirtschaft**. Frankfurt: Eichborn.
- Leca, J. (1996). La démocratie a l'épreuve des pluralismes? **Revue française de science politique**, 46(2).
- Michel, P. (1999). Religion, nation et pluralisme. Une réflexion fin de siècle. **Critique internationale**, (3).
- Müller, K. (1999). **Sequenztheorien der postkommunistischen Krisen. Theoretische Ansätze und empirische Befunde**. Opladen: Laske & Budrich.
- Müller, K. (1995). Vom Postkommunismus zur Postmodernität? Zur Erklärung sozialen Wandels in Osteuropa. **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie**, 47(1).
- Offe, C. (1991). Capitalism by Democratic Design? Facing the Triple Transition in East Central Europe. **Social Research**, 58(4).
- Offe, K. (1994). **Der Tunnel am Ende des Lichts. Erkundungen der politischen Transformation im Neuen Osten**. Frankfurt, New York: Campus.
- Offe, K. (1996). Moderne "Barbarie": Der Naturzustand im Kleinformat? U: Miller, M., Soeffner, G. /ur./ **Modernität und Barbarei. Soziologische Zeitdiagnose am Ende des 20. Jahrhunderts**. Frankfurt: Suhrkamp.
- Przeworski, A. /ur./ (1995). **Sustainable Democracy**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reiterer, A. (1988). **Die unvermeidbare Nation. Ethnizität, Nationalität und nachnationale Gesellschaft**. Frankfurt, New York: Campus Verlag.
- Stojanović, S. (2000). **Na srpskom delu Titonika**. Beograd: Filip Višnjić, CSI.
- Sunić, T. (1990). The Fallacy of the Multiethnic State. The Case of Yugoslavia. **Conservative Review**, 1.

- Taylor, Ch. (1999). **Il disagio della modernitá**. Roma–Bari: Laterza.
- Taylor, Ch. (2000). Vera in identiteta. Religija in nasilje v svetu. **Nova revija**, 19 (215).
- Taylor, Ch. (2002). **Wieviel Gemeinschaft braucht die Demokratie? Aufsätze zur politische Philosophie**. Frankfurt: Suhrkamp.
- Touraine, A. (1992). **Critique de la modernité**. Paris: Fayard.
- Ungaro, D. (1994). Identitá e differenza. U: Martini, L. /ur./ **Mare di guerra, mare di religioni. Il caso mediteraneo**. Firenze: Forum per i problemi della pace e della guerra.
- Walzer, M. (1994). Politik der Differenz. Staatsordnung und Toleranz in der multikulturellen Welt. **Transit**, 8.
- Županov, J. (2000). Sociološka analiza 1990–tih u Hrvatskoj: uvodne napomene, u: Maričić, Siniša /ur./ **Hrvatska između demokracije i političkog nasilja**, Zagreb: Građanski odbor za ljudska prava.

ON POLITICS OF IDENTITY: A CONTRIBUTION TO THE IDENTIFICATION OF A CONTROVERSIAL CONTEXT

Srdan Vrcan
Split

Summary

The analysis begins with the current shift in the political science paradigm, described as a turn from politics of interest to politics of identity which means from interpretations of political phenomena in terms of a search of optimisation of interests to interpretations in terms of affirmation of meaning and recognition of identities. However, the analysis is focused upon a peculiar type of politics of identity which is not aiming at obtaining the recognition of the cultural distinction and the right to be different but has claims to stateness culminating in the request to build the state as one's own nation–state and assuming that realistic possibility to reproduce its particular culture and identity is given only when supported and promoted by the respective nation–state.

The second part of the analysis examines the problem of macro–social preconditions that actually may lead to an increase of constraints and pressures in favour of politics of identity as politics requesting a shift from social facticity to social imaginary, a "leap in faith", a new enchanting of the world and a shift from politics conceived of and practiced as having to do with the relative and affirming pluralism and openness to politics with a reference to the absolute. A number of problems opened in that way are explored projected to the contemporary social background characterized by introduction of capitalism "by design" and from above and more particularly as a capitalism of poverty and of the periphery but at the same time by a transition recession and crisis involving a crisis of the political as such.

Key words: *politics of interest, politics of identity, nation–state, social inclusion and exclusion, granting and denying of human and civic rights, citizenship grounds, citizens' loyalty, patriotism, capitalism by design, transition crisis, sustainable and self–sustaining democracy*

ZUR IDENTITÄTSPOLITIK: EIN BEITRAG ZUR IDENTIFIZIERUNG EINES KONTROVERSEN KONTEXTES

Srdan Vrcan
Split

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird von einem Paradigmenwechsel in den Politikwissenschaften ausgegangen, der als Wende von einer Interessenpolitik zu einer Identitätspolitik dargestellt wird. Es handelt sich hier um eine Wende von der Deutung des politischen Handelns und Verhaltens als Verhaltensweisen, die eine Interessenoptimierung zum Ziel hatten, zu der Deutung dieses Verhaltens mit den Begriffen des entscheidenden Einflusses des Sinns und der Anerkennung der Identität. Grundsätzlich wird in dieser Arbeit nur derjenige Identitätstyp behandelt, der sich nicht in der erreichten Anerkennung der kulturellen Spezifik und des Rechtes auf Differenz erschöpft, sondern staatsbildende Ansprüche hat und in einer Forderung nach der Gründung des eigenen Staates kulminiert. Dabei wird davon ausgegangen, dass nur der Staat das Recht auf Unterscheidung und Selbstbestimmung, aber auch die Möglichkeiten der Förderung und Reproduktion der eigenen kulturellen Eigenständigkeit und Identität gewährleisten kann.

Der zweite Teil der Arbeit befasst sich mit der Frage, unter welchen makrosozialen Umständen ein Wachstum strukturellen Druckes zu erwarten ist, und zwar in der Richtung einer Dominanz der Identitätspolitiken als Politiken, die eine systematische Hinwendung zu sozialen Imaginationen voraussetzen oder notwendigerweise einschließen. Dies ist ein spezifischer "Sprung in den Glauben" oder ein wiederholtes Bezaubertseins der Welt sowie die Abkehr von einer Politik, die Pluralität und Fragwürdigkeit affirmiert und nur mit dem Relativen operiert, zu einer Politik, die das Absolute rehabilitiert und sich auf das Absolute beruft. Diese Fragen werden vor dem zeitgenössischen sozialen Hintergrund thematisiert, der von einer umfassenden Einführung eines vorgeprägten Kapitalismus von oben gekennzeichnet wird. Zugleich lässt sich bei diesem Kapitalismus die Tendenz zur Armut erkennen, wozu noch eine Transitionskrise und eine Krise des Politischen hinzukommen.

Grundausdrücke: *Interessenpolitik, Identitätspolitik, Nationalstaat, soziale Einschließung und Ausschließung, menschliche und bürgerliche Rechte, Staatsangehörigkeit, bürgerliche Loyalität, Patriotismus, vorgeprägter Kapitalismus, Transitionskrise, selbsterhaltende Demokratie*